

אנציקלופדיה תלמודית

לעניני הלכה

מיסודו ויצירתו של הרב מאיר ברלין

בעריכת הרב שלמה יוסף זיו

ברך שלושים וארבעה

לא ילבש — לא תעשה

הוצאת אנציקלופדיה תלמודית בע"מ חל"צ / ירושלים

"יד הרב הרצוג" – איחוד מפעלים תורתיים-ספרותיים

ה'תשע"ה

יוצא לאור

בסיוע

משרד התרבות / מינהל התרבות - המחלקה למכוני מחקר תורניים

ובסיוע

קרן אברדין (Aberdeen) באנגליה

סידור ועימוד: הרב שלמה רקובסקי

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאכסן במאגר מידע, לסדר
או לקלוט בכל דרך ובכל אמצעי אלקטרוני אופטי מכני או אחר –
מהחומר שבספר זה, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

ISBN 978-965-445-025-6

נדפס בישראל תשע"ה – 5775 (2015) Printed in Israel

כל הזכויות שמורות להוצאה, כולל זכויות התרגום והקיצור

הוצאת אנציקלופדיה תלמודית בע"מ חל"צ

יד הרב הרצוג, רחוב שמואל הנגיד 30, ת.ד. 71111, ירושלים 9171002

אנציקלופדיה תלמודית לעניני הלכה

(בסוגריים: שנות הפעילות במערכת האנציקלופדיה התלמודית)

היוזם והמייסד
הרב מאיר ברלין (תש"ג-תש"ט)
המייסד, העורך הראשי הראשון, ומתווה הדרך
הרב שלמה יוסף זיו (תש"ג-תשל"ח)

עורכים וראשי המערכת
הרב אפרים בורודיאנסקי (תש"ז-תש"נ) הרב שמעון סטרליץ (תש"ג-תש"ט)
הרב יונה מרצבך (תש"ג-תשמ"א) הרב אברהם פרבשטיין (תשי"ז-תשנ"ז)
הרב בנימין צב"י רבינוביץ-תאומים הרב מאיר דוד בן-שם (תשכ"א-תשס"ט)
(תש"ג-תשל"ד)

הרב יהושע הוטנר
מנכ"ל וראש מוסדות יד הרב הרצוג (תש"ג-תשס"ט)

הרב יוסף הכהן קליין
סמנכ"ל ומרכז המערכת (תש"ו-תשמ"ו)

הרב אהרן באט
סמנכ"ל (תשמ"ז-תשע"א)

הרב אורי דסברג
סמנכ"ל ומרכז המערכת (תשל"ז-תשמ"ג, תשנ"ז-תשע"א)

הרב חיים רוטמן
מרכז המערכת
(תשמ"ז-תשנ"ז)

הרב יהודה גור
מרכז המערכת
(תש"ב-תשי"ז)

המשתתפים בכרך זה

עורך ראשי
הרב זלמן נחמיה גולדברג
ראש מערכת [תש"נ-תשס"ט]
הרב רפאל שמואלביץ
מנהל כללי
הרב פרופ' אברהם שטינברג
ראש המערכת
הרב מאיר שמואלביץ

הרב נפתלי ארלנגר	הרב אליעזר שמואלביץ	הרב סער מיזל	הרב יצחק גולדשטיין	
הרב יעקב פינדרוס	הרב יצחק מיזל	הרב אריאל שוויצר	הרב שאול ליברמן	הרב ישראל יצחק אליאך
הרב יחזקאל דרוק	הרב בצלאל דביליצקי	הרב מאיר בראלי	הרב נתנאל איל	הרב יהונתן אוישניסקי
הרב אריה כץ	הרב דניאל יצחקי	הרב נתנאל ולדנברג	הרב יוסף וינברגר	הרב אפרים וייזר
הרב עדו שחר	הרב משה רפאלי	הרב מאיר סגל	הרב שמעון נתנאל מרדר	הרב ישעיהו מושקוביץ
	הרב אליהו יצחק פריסמן הרב עמנואל קוסובסקי הרב יהודה קופרברג הרב יוסף קורמן הרב אליהו קרופניק הרב ישראל שצ'יפנסקי		הרב חנניה יוסף אייזנבך הרב יהודה גרשוני הרב חיים יגלניק הרב יעקב ליפשיץ הרב דב מועד הרב משה פרידמן	

בהכנת כרך זה השתתפו אף חלק מלומדי בית המדרש
ללימוד כתיבה תורנית ע"ש דב פרידברג

ראש בית המדרש		
הרב סער מיזל		
הרב ישראל רובין	הרב אריה גולדשמידט	הרב נהוראי מיזל
הרב שלמה רקובסקי עריכה לשונית והוצאה לאור		הרב דוד ארונובסקי מזכיר המערכת וספרן

מהדורה זו של האנציקלופדיה התלמודית
מוקדשת לזכרו הברוך של הנדיב
ר' שמואל בן יהושע אליהו רוהר ז"ל

התחנך בברלין שבגרמניה, ובנה את חייו לאחר מלחמת העולם השנייה
בקולומביה ואחר כך בארה"ב.
בהיותו איש מעש, בעל חזון, נדיב לב,
אוהב כל יהודי, ומאדיר תורה,
הוא החיה וחיזק את צמיחת החיים היהודיים בקהילות אין ספור בכל קצוי תבל.

ת.נ.צ.ב.ה.

מוקדש באהבה על ידי ילדיו
יקותיאל יהודה ופעסל לאה רוהר
ד"ר שמואל יצחק וצ'רנה כ"ץ
משה ולאה טבצניק
מיאמי וניו-יורק, ארה"ב

מהדורה זאת של
האנציקלופדיה התלמודית
נושאת את שמה,
ובאה לתת כבוד לזכרה של
שרה (שרלוט) **רוהר** (לבית קסטנר)

נולדה במוקצ'וו, צ'כוסלובקיה, למשפחה חסידיית ידועה ונכבדה.
ניצלה מלהבות השואה, והקימה באלגנטיות,
בחן, באהבה ובמסירות בלתי נידלת, משפחה ענפה,
תחילה בקולומביה, ואחר כך בארה"ב.
נשאה חן בעיני כל רואיה.
זכתה לראות את כל ילדיה עוסקים בצרכי ציבור באמונה
להפצת תורה ואהבת ישראל לתפארת העם היהודי.
ת.נ.צ.ב.ה.

מוקדש באהבה על ידי משפחת רוהר
שמואל (סמי) רוהר ז"ל
יקותיאל יהודה ופעסל לאה רוהר
ד"ר שמואל יצחק וצ'רנה כ"ץ
משה ולאה טבצניק
מיאמי וניו-יורק, ארה"ב

כרך זה של האנציקלופדיה התלמודית
מוקדש בהערכה ובהוקרה רבה

לנדיבים הנכבדים

רבי דב פרידברג נ"י וגב' ננסי פרידברג ת'

על שנדבם לבם להעלות תרומה גדולה וחשובה
לאנציקלופדיה התלמודית

כרך זה מוקדש לכבודו של

מר פטר גרובר

הנהלת האנציקלופדיה התלמודית מודה

למר אדוארדו אלשטיין

על תרומתו הנדיבה להוצאת כרך זה

כרך זה מוקדש לזכרו של הרב אורי דסברג ז"ל סמנכ"ל ומרכז המערכת של האנציקלופדיה התלמודית

הרב דסברג ז"ל היה מאגר בלתי נדלה של ידע תורני שרכש בישיבות ובכל שנותיו כלומד ומלמד תורה ברבים, ושל ידע היקפי בתחומים רבים. הוא היה בור סוד שלא איבד טיפה. לא פעם היה מפליא את שואליו ושומעיו בהפניה מדויקת למקור ספרותי זה או אחר, בציטוט של מובאה או דבר הלכה.

בנוסף, היה הרב דסברג זצ"ל חדשן. מעין מתגבר של אמרי שפר, ודברי חכמה וחידוד, חריף ובעל מענה לשון, ומפתח רעיונות חדשניים בתורה ובטכנולוגיה למטרות הלכה.

על אף מעלותיו אלו, איש צנוע ושפל בדרך היה הרב אורי דסברג ז"ל, ובחייו התעקש שלא לחפור בקרדוס תורתו ולא להיקרא "רב".

המשפחה מודה למערכת האנציקלופדיה התלמודית על הכבוד להקדיש את כרך ל"ד לזכרו של הרב אורי דסברג ז"ל.

עם הכרך

כרך זה – ארבעה ושלשים במנין – כולל את הערכים לא ילבש - לא תעשה. כפי שדווח בפתיחה לכרך ל"ב התרחש שינוי חשוב בשיטת כתיבת הערכים ובקצב כתיבתם תודות לתרומתם הנדיבה עד מאד של **ר' דב פרידברג** נ"י ורעייתו **גב' ננסי פרידברג** ת' מטורונטו שבקנדה. תרומתם הנכבדה אף איפשרה לגייס ולהכשיר חוקרים חדשים, ובכך להגביר עד מאד את קצב העבודה על ערכי האנציקלופדיה התלמודית. בדורנו התברכנו ב"ה בתלמידי חכמים רבים, המקדישים זמנם, אונם ומרצם ללימוד התורה הקדושה ומגיעים להישגים מרשימים בידיעת התורה וההלכה. משך שנים רבות אנו משתדלים למצוא מתוכם את המוכשרים לכתיבה המתומצתת, המדויקת והמהימנה המאפיינת את האנציקלופדיה התלמודית מיום היווסדה ועד עתה, ולגייס חוקרים תלמידי חכמים בכל תחומי ההלכה שיש להם הכישורים והיכולות הנדרשים לכתיבה המיוחדת הנדרשת באנציקלופדיה התלמודית. בעזרתם האדיבה של מר פרידברג ורעייתו הקימונו בית מדרש על שמם להוראת כתיבה תורנית בראשותו של **הרב סער מיזל שליט"א**, שבו לומדים מועמדים מתאימים מבחינת ידיעותיהם בתורה לכתוב כתיבה תורנית המתאימה לאנציקלופדיה התלמודית. בדרך זו גייסנו בזמן קצר חוקרים מתאימים.

שותפות יששכר וזבולון בין האנציקלופדיה התלמודית לבין מר פרידברג ורעייתו הינה ברכה עצומה לכל עם ישראל בדורנו ובדורות הבאים עד עולם, והמשכה תאפשר בע"ה לברך על המוגמר בתוך עשור שנים.

לכבוד ולעונג לנו להביע תודה והוקרה לגופים ולקבוצת אנשים חשובים עד מאד, שבעזרת תרומותיהם הכספיות ובעזרת פעילותם הציבורית יכולים אנו להמשיך במפעל הכביר והגדול הזה:

התודה והברכה **למשפחת רוהר** הנכבדה ממיאמי שבארה"ב, ובראשם אבי המשפחה הנדיב הדגול **מר סמי רוהר** ז"ל, אשר הרימו תרומה גדולה ביד נדיבה ובנפש חפצה לזכרה של אם המשפחה מרת **שרה (שרלוט) רוהר** ע"ה לבית קסטנר.

תודה וברכה שלוחה למר **אדוארדו אלשטיין** מבואנוס איירס, ארגנטינה שהואיל להרים תרומה למפעלנו ולסייע באחזקתו ובשגשוגו.

ברכה ויקר למינהל התרבות - המחלקה למכוני מחקר תורניים במשרד התרבות והספורט של ממשלת ישראל.

ברכה ותודה לקרן אברדין (Aberdeen) באנגליה על הסיוע לאנציקלופדיה התלמודית.

כרך זה מוקדש לזכרו הברוך של **הרב אורי דסברג** ז"ל שהקדיש שנים רבות מחייו לטובת האנציקלופדיה התלמודית בתפקידים מגוונים.

ברכתנו ותודתנו שלוחה **לחברי ההנהלה** הנאמנים והמסורים, אשר תורמים מזמנם וממרצם לקידום ענייני האנציקלופדיה התלמודית :

עו"ד שלום וסרטייל, יו"ר	עו"ד דוד קירשנבאום
מר הלל ליבוביץ	הרב חנוך פיטרקובסקי

כמו כן שלוחה תודתנו **לחברי העמותה** :

הרב הראשי הרב ישראל מאיר לאו שליט"א – נשיא יד הרב הרצוג

מר ישראל גור	הרב שבתאי רפפורט
הרב בערל ויין	הרב פרופ' נחום רקובר
הרב נחום זיון	פרופ' מנחם שטיינר
הרב פרופ' נחום רבינוביץ	

כאן מקום אתנו להביע תודתנו **לעובדים** המסורים והנאמנים עד מאד, הלוא המה : ראשית וקודם לכל - כל הרבנים העורכים, המבקרים והחוקרים, שאינם חושכים עמל כדי להוציא דבר מתוקן מתחת ידם. כמו כן יבואו על הברכה - היועצת המשפטית של יד הרב הרצוג, עו"ד חנה חובב; מזכיר המערכת והספרן, הרב דוד ארונובסקי; אחראי הוצאה לאור, הרב שלמה רקובסקי; מר מרדכי וילק וגב' פרידה אייזן – מנהלי החשבונות; המזכירה הראשית, גב' פסיה שיף.

טבת, ה'תשע"ה	הרב פרופ' אברהם שטיינברג
יד הרב הרצוג	
בנין בית הכנסת ישורון, ירושלים ת"ו	

תוכן הכרך

הוראות לשימוש

לוח ראשי תיבות

לא יִלְבֹּשׁ

א-נח

א

א. האיסור וגדרו

טעם האיסור / מנין המצוות / יחס האיסורים זה לזה / גדר האיסור / חומר האיסור / מלקות / המלביש אחרים / את הקטן / עבד כנעני / טומטום ואנדרוגינוס .

י

ב. לבישת בגדים

בלא תערוכת אנשים ונשים / בגד אחד / הגדרת הבגד / בגד הנעשה באופן זהה / בשינוי בצורת הבגד / לבישה באופן אחר / דברים שאינם נראים וגלויים / בציצית ותפילין.

יח

ג. תיקוני גוף

גדרם / דברים שאדם אוהז בידו / בלא תערוכת אנשים ונשים / שאין בהם לשנות את צורת הלובש / בשינוי במהות התיקון / בשינוי באופן עשיית התיקון / כשאין הבדל בין מנהג האנשים לנשים / מנהג גויים / שינוי המנהג / העברת שְׁעָר בית השחי ובית הערוה / אופן העברתו / כשאף האנשים מעבירים בתער / חיכוך השיער ביד / חיכוך השיער בבגד / העברת חלק מהשיער / שְׁעָר שאר איברים / שיער שאינו בנשים / שְׁעָר כל הגוף / נזיר / לקיטת שערות לבנות מהשחורות / לקיטת כל שערות הראש / צביעת שיער לבן / צביעת שערות שחורות ולקיטתן / בשערות הזקן / שיערה אחת / נזירה / מנהג גילוח הראש בנשואות / הסתכלות במראה / למקורבים למלכות / הסרת דבר מגונה מהגוף / הסרת מומים / פעולות המיוחדות לנשים.

נ

ד. שלא לשם יפוי וקישוט

בתיקוני גוף / בתיקונים האסורים מה"ת, ובלבישה / יפוי לצורך אחר / לבישה בדרך שחוק ועראי.

נט-סד

לא יִרְאֶה כָּךְ עֲרוֹת דָּבָר

במלחמה / אמירת דברי קדושה / ברואה ערוה / ערות הנימול / ערום / לבו רואה את הערוה / בפני השם.

לא יראה ולא ימצא ע"ע כל יראה וכל ימצא

סה-עד

לא יִרְאוּ פְּנֵי רִיקָם ; לא יִרְאֶה אֶת פְּנֵי ה' רִיקָם

הלאו / כשלא נראה בעזרה / מלקות / הזמן / בא ואין בידו קרבן / הביא אחרי שנראה / כשאי אפשר להקריב / המקום / "אבותינו במדבר" / הפטורים מראיה / קרבנות הכלולים בלאו / שלמי חגיגה / בכורות / שאר קרבנות / צדקה / מצוות.

עה-פ

לא יִרְפֶּה לוֹ כֶּסֶף וְזָהָב

טעם האיסור / דרך הריבוי / שלא לצרכו / שיעור הריבוי לאספניא / לצורך המלך עצמו / בדעתו להוציא מרשותו / עונשו / החיוב להוציא מרשותו.

לא יִרְפָּה לוֹ נָשִׁים

פא-צ

האיסור וטעמו / מספר הנשים המותר למלך / בנשים כשרות / במסירות את לבו / היו לו נשים רבות קודם שמלך / פילגש / יפת תואר / ביאת זנות / לגרש נשיו ולישא אחרות / תפיסת קדושין / איסור על האשה / מלקות / עבר על האיסור כמה פעמים / החיוב לגרש אשה שהרבה / הנהגת המלך עם אשתו.

לא יִרְפָּה לוֹ סוּסִים

צא-צו

טעם האיסור / סוסים שאינם ממצרים / מלאכת הסוסים / לצורך עצמו / שיעור הריבוי האסור / עונשו / ריבוי כמה סוסים / קבלת סוסים במתנה / בסוסים שהיו לו קודם שמלך / להוציאם מרשותו.

לא יֵשְׁבוּ בְּאֶרֶץ

צז-קי

א. האיסור וגדרו

צז

האיסור / במנין המצוות / חיוב לגרשם / מכירת קרקע והשכרתה / טעם האיסור / המצווים בו / העונש / ארץ ישראל שאינה קדושה / עראי, ומַעֲבָר.

ב. האנשים ששיבתם אסורה

קג

המקיים, ואינו גר תושב / עבד / ישראל מומר, והמחטיא אחרים / בני גר תושב.

לא מסרם הכתוב אלא לחכמים ע"ע מסר הכתוב לחכמים

לא מקדים איניש פורענותא לנפשיה ע"ע גט מקדם וע' גט שכיב מרע וע"ע אקדומי פורענותא לא מקדמינן.

לא נִתְּנָה תוֹרָה לְמַלְאָכֵי הַשָּׁרָת

קיא-קלח

א. הכלל

קיא

הנכלל בכלל זה / הנכלל בהיתר / כטעם להימנע מעשיית מעשה.

ב. בדברים שקשה לעמוד בהם

קיג

הנאה מבגדי כהונה / גדר ההיתר מצד לא ניתנה וכו' / שלא בשעת עבודה / הנכלל בהיתר שלא בשעת עבודה / כשבלו / כלאים בבגדי כהונה / הנאה מחומת ירושלים / הנאה משמן המשחה / הנאה מריח הקטורת / הנאה מדבר שהוקצה למצותו / עקבו רואה את הערוה / צואה במקומה / לימוד תורה בטומאה / גוף נקי בתפילה / גוף נקי בתפילין / שינה סמוך לתפילין / היסח הדעת בתפילין / הרחקת נזיקין / תערובת כלאי זרעים / הרהור בשבת / ריבוי בשיעורים ביום טוב / מים שלנו / כל יראה / קבלת דם העור והתמצית / זחילה שאינה ניכרת / חציצה / כסדרן בספר תורה / תולעים / בשר שהתחמם עם דם.

ג. בדברים שקשה לבררם

קלג

מידות הכלים / בשאר שיעורי תורה / ריבוע התפילין / נתינת שמן במנחה / מדידת עשירית האיפה / הכשר כלים במילוי ועירוי / מידות שוחקות ועצבות / אורך האלכסון ורוחב העיגול / הפרשת מעשרות / בדיקת חמץ / בדיקת סכין / בדיקת אשה / רואה מחמת תשמיש.

לֹא פְּלוּג רִפְּנָן

קלט-קנ

א. הכלל וגדרו

קלט

הכלל / כטעם לשלילה / על פי הרוב / גדר הכלל וטעמו / תוקפו / אי אפשרי בתק"ח כשאמרו בה ל"פ.

ב. מקומות שחילקו

קמו

כשלא נתפרש / באותה גזירה / בענינים חלוקים / ברוב משום מיעוט / בדבר שאינו מצוי / כשהטעם נותן שלא לגזור / בגזירה לכתחילה / בתקנות הקהלה.

לֹא רְאִינוּ, אִינָה רְאִיָּה

קנא-קעח

א. הכלל וגדרו

קנא

לא שמענו / כשכולם לא ראו / בדבר שדרכו להיראות / חשש לזות שפתים / שלא היתה לו קרקע / שאין לו עוד נכסים / בעדות על דירה בלילה.

ב. ראינו שלא נעשה מעשה

קנט

לא שמענו / כשכולם לא ראו / בדבר שדרכו להיראות / חשש לזות שפתים / שלא היתה לו קרקע / שאין לו עוד נכסים / בעדות על דירה בלילה / היו באותו מעמד / בעדות התלויה בשמיעה / היו בבית אחד / כשלא הוזמנו להעיד.

ג. בהעדר קול

קסה

בדבר שאפשר שנעשה בצינעה / בדבר המצוי / במקום עדים / במקום רוב וחזקה וספק ספיקא / במקום מיגו / לסלק דין טענין / לטהר למפרע / להכשיר ביוחסין.

לֹא שָׁבִיק הֵיתָרָא וְאָכִיל אִיסוּרָא

קעט-רמו

א. החזקה וגדרה

קעט

מהותה / גדרה / ביחס לחזקת כשרות / במקום שאפשר לברר / בפעולה שנעשה בה איסור במעשה אחר / כשהאיסור הנוסף חמור יותר / בפעולה שנעשה בה איסור באותו מעשה / באיסור קל וחמור / באיסור מן התורה ומדרבנן / כשיכל לעשותו בהיתר לגמרי / כשההיתר תלוי בדעת אחרים / כשהאופן המותר כרוך בטירחה / כשהאופן המותר כרוך בהפסד / כשאפשר לעשות בהיתר לאחר זמן / כשטעם האיסור טוב מטעם ההיתר / במי שאינו יודע שהמעשה אסור / במי שאינו יודע שאפשר לעשות באופן מותר / כשאין רגילים לעשות באופן המותר / כשהאופן המותר אינו מצוי / כשיש ריעותא שנעשה באיסור / כטעם שלא לתקן תקנות / בדברים האסורים משום חשד ומראית העין / בנותן מתנה.

ב. האיסורים

קצט

באיסורים דרבנן / בבעילות אסורות / במידת חסידות / בהכשלת אחרים.

ג. המוחזקים לעשות בהיתר

רד

מומר לתיאבון לאיסור זה / לצורך אחרים / כשאכל מהדבר המסופק / כשנתן לאחרים לאכול / כשאפשר לעשות בהיתר לאחר זמן / כשיש טירחה / כשאין לו ריוח בעשיית המעשה / מומר לתיאבון לאיסור אחר / מומר לתיאבון לאיסור דרבנן אחר / מומר לאיסור אחר מאותו ענין / מומר להכעיס / שלא לתיאבון ושלא להכעיס / עבר עבירה פעם אחת באיסור אחר / עבר עבירה פעם אחת באיסור זה / נשים / כותים / גויים.

ד. בממון

רכ

כשמסייעת לנתבע / כח החזקה לדחות גלגול שבועה / הוצאת ממון מכח החזקה / כח החזקה

לפטור משבועה / כנגד טענת ברי / כנגד מיגו / הצורך בטענה / טוענים ליורש וללוקח / בחוב שעברה עליו שביעית / הלכה / לא טען / טען הלווה ברי / כשיש לו מיגו / תנאי ושאר טענות / מקום שאין רגילים לכתוב בו פרוזבול / במקומות שאין האיסור ידוע / בתביעת השבת רבית / כשהחזקה אינה מסייעת לעצם טענתו / בתביעת רבית / אופני טענת בהיתר הלוייתך / כשאינו מפרש ההיתר.

לא תאחר לשלמו ע"ע כל תאחר

לא תאכל ליום

רמז-שנח

רמז

א. האיסור, מקורו וגדרו

בשרצים דם וטומאת כהנים / תוקף דרשות אלה / בעופות טמאים / בשבת / בעריות / בחמץ / מקורות נוספים / בשאר איסורים / טעם האיסור / החילוק מחיוב חינוך / החילוק מ"לפני עיור" / חיוב כרת / מלקות / שלא כדרך אכילה / אמירה לגוי / בעושה בשביל הגדול.

רסד

ב. ההאכלה

אמירה / כשאינו אסור בעצם / על ידי אחר / עושה על דעת אביו / החשוב עושה על דעת אביו / בספק / באיסור דרבנן / הפרשה מאיסורים / הפרשה מטומאת כהנים ומדם ושרצים.

רעט

ג. האיסורים

לאו שאין בו מלקות / ביטול עשה / איסור עשה / חצי שיעור / ספק איסור / בספק שמא יאסר / איסור התלוי בזמן / איסור מחמת דבר אחר / אסור מחמת קטנותו / דבר שיש בו מחלוקת / מלאכת שבת / נתינת כיסו לקטן / טעימה קודם קידוש / חמץ / קרבן פסח בלי מינוי / עינוי יום הכיפורים / אכילה חוץ לסוכה / ציצית / נבילה וחלב / נדר ונזיר ושבועה ותרומה / תרומה בנישואי קטנה / הקפת הראש / אבלות / טומאת קרובים / שחרור חצי עבד.

שיב

ד. באיסורים דרבנן

האוסרים / בחולה שאין בו סכנה / איסור שאין לו שורש בדברי תורה / במנהג וחומרא ואיסור קל / המתירים / שלא לצורך, ולצורך הגדול / כשאסור לגדול מן התורה / באיסורים שעיקרם מן התורה / בגזירה מחמת איסור של הגדול / בספק איסור / באיסור שבטל מן התורה.

שכו

ה. המוזהרים

קטן / במי שאינו מוזהר / אשה.

של

ו. האישים שאסור להאכילם

קטנה / חרש ושוטה / סומא / גדול / עבד כנעני / בן נח.

שלה

ז. אופנים המותרים

לצורך חולה / לצורך גידולו / להצילו מהפסד / קודם שעת איסורו / ביכול ליטלו בעצמו / במקום שתלוי באחרים / באינו עושה מעשה / שלא כדרך אכילה / במקום חינוך למצוות / באיסור תורה / בדבר שאסור לכשיגדל / כשיש בו צורך מצוה לקטן.

שמח

ח. "שמא יסרך"

ביש בו צורך מצוה לגדול / במנהג / קטן ממש / במאכיל לצורך הקטן / במקום חינוך למצוות / להציל מאיסור תורה / באקראי / לדבר הרשות / כשתלוי באחרים / בקיום מצוה שלא כדינה.

שנט-שפד

לא תאכל קל תועבה

שנט

א. הלאו וגדרו

פירוש הלאו / להלכה / אם הוא לאו שבכללות.

ב. בכל איסורי אכילה
צירוף איסורים למלקות / אם המלקות הן על הלאו הכללי או על הלאים הפרטיים/האוכל איסור
אם לוקה שתיים / צירוף איסורים בזה אחר זה / אם יש לאו כללי כשאין לאו פרטי / צירוף ערלה
וכלאי הכרם לשיעור מאתים / האיסורים שבכלל הלאו.

ג. בפסולי המוקדשין
פירוש "פסולי המוקדשין" / הפסולים האסורים בלאו זה / צירוף מיני פסולים שונים למלקות /
אם האיסור פוקע בפדיון.

ד. במטיל מום בקדשים
להלכה / בככור / כשנולד בו עוד מום / במום שהוטל שלא בכוונה.

לא תאכלו על הדם ע"ע אכילה על הדם. וע"ע בן סורר ומורה: אזהרתו ועונשו וע' לאו
שבכללות וע' לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין וע' מנין המצוות

לא תאמץ ולא תקפוצ ע"ע צדקה

לא תבוא אל ביתו לעבוט עבוטו ע"ע בעל חוב: איסור משכון וע' גבית מלוה: איסור
כניסה לבית וע' השבת עבוט וע' משכון

לא תביא תועבה אל ביתך **שפה-תו**

א. הכנסת עבודה זרה לביתו
האיסור / דרך עראי / לרשותו ולא לביתו / למקום שאינו משמש לדירה / לבית מושכר /
למכור לזמן / למכור לפירותיו / לבית שאינו דר בו / לבית שְכור / לבית שאינו מיוחד
לישראל / לעשוי לצורך הרבים / לבית שהוא קודש / בחוץ לארץ / הכניס אחר / כשאינה
שלו / משמשי עבודה זרה ונוייה ותקרובתה / העונש / בגוי.

ב. השכרת בית לעכו"ם
האיסור / בית שאינו לדירה / שינוי ממטרת השכירות / בחוץ לארץ / בסוריא / מכירה /
לגוי שאינו מכניס עבודה זרה / למכניס דרך עראי / המנהג להשכיר.

לא תגורו מפני איש **תז-תכ**

האיסור / במקום סכנה / חשש הפסד ממון / סילוק שלא מיראה / הדין / קודם ידיעת הדין /
בדין ממונה לרבים / בדין התלוי בהסכמת בעלי הדין / פסול שקיבלוהו עליהם / שאינו סמוך /
דיין בן נח / בעל דין בן נח / נשיאת פנים לבעל דין / הסתרת דעה בדין.

לא תגזול ע"ע גזל וע' גזל הגוי וע' גנבה וע' כובש שכר שכיר. וע"ע חיבי מלקיות וע' לאו
הניתן לתשלומים וע' לאו הניתק לעשה

לא תגנוב ע"ע גונב נפש. וע"ע חיבי מלקיות וע' לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין

לא תגנובו ע"ע גנבה וע' גזל הגוי וע' גנבת דעת. וע"ע חיבי מלקיות וע' לאו הניתן לתשלומים וע' לאו הניתק לעשה

לא תגרע; לא תגרעו ע"ע בל תגרע

תכא-תמח

לא תהא שמיצה גדולה מראיה

תכא

א. הדין וגדרו

תורת עדות בראייתם / בקיום חלות / כוונה לדון בשעת הראייה / בעמדו בשעת ראייה / בראו שלא בפני בעל דין / במוכחים על ידי עדים.

תכט

ב. כשבשעת הראייה אינם יכולים לדון

בדינים דרבנן / בקיום שטרות / אין ראוי לדון לכתחילה / אין ראוי מדרבנן / לא דנו והגיעה שעה שאין לדון / כשאין להם שהות / ראו כשהיו פסולים.

תלט

ג. הדיינים

דן יחידי / ראה כל אחד לבדו.

תמב

ד. הדיינים

בדינים שצריך בהם עדות / בקידוש החודש / בקיום שטרות.

לא תהיה אחרי רבים לרעות ע"ע דיני נפשות

לא תהיה לו כנושה ע"ע בעל חוב: איסור נגישה

לא תהיה קדשה ע"ע לא יהיה קדש; לא תהיה קדשה

לא תוכל להתעלם ע"ע השבת אבדה

לא תונה; לא תונו; לא תוננו ע"ע אונאה וע' אונאת דברים וע' אונאת הגר

לא תוסיף; לא תוסיפו ע"ע בל תוסיף

לא תותירו ע"ע מותר

לא תחבול בגד אלמנה ע"ע אלמנה: איסור למשכנה וע' משכון

לא תחיה כל נשמה ע"ע שבע אומות

לא תחללו את שם קדשי ע"ע חלול השם וע' יהרג ואל יעבור וע' קדוש השם

לא תחמוד ; לא תתאנה

תמט-תפד

תמט

א. הלאוים וגדרם

האיסור / אופן הלקיחה / שיעור ההפצרה / לקיחת חפץ בלי הפצרה / דיבור של חימוד / בטעות / השבת החפץ / לא תתאנה - גדרו / המתאנה מבלי לחשוב שידחוק / חפץ הדומה לשל חבירו / לאו הניתק לעשה / לאו שאין בו מעשה / מלקות / שכירת חפץ / החומד עבור אחרים / חפץ שמצוה ליתנו / לצורך מצוה / המפציר בבעלים להפקיר חפץ / לקיחת גוף החפץ / כפיה / בבן נח.

תעא

ב. הממון שאסור לחמוד ולהתאוות לו

כשא"א לקנותו / נפש / דבר שהחומד יכול לקנותו בקלות / דבר שאין החומד יכול לקנותו / דבר העומד למכירה / פחות משה פרוטה / חפץ שאינו מסוים / ממון שותפים / בשכירות / של גוי או הקדש.

תעט

ג. באשת איש

גדרו / מלקות / לא תתאנה / פנויה / חימוד בת חבירו / חומד אשה לחבירו / גרימת חימוד.

תפה-תקטז

לא תתנחם

תפה

א. האיסורים וגדרם

האיסור / חנינה ורחמים / במנין המצוות / העונש.

תפח

ב. העכור"ם

שאינם משבע אומות / גר תושב / המקיים מצוות ואינו חשוב גר תושב / כותים / עבד כנעני.

תצב

ג. חניה בקרקע

האיסור / השכרה בארץ ישראל / כשאין אפשרות להשכיר לישראל / השכרת מקום קבורה בארץ ישראל / מכירה בסוריא / השכרה בסוריא / בחוץ לארץ / מכירה שאינה לעולם / במחבר לקרקע / מחובר לקרקע בחוץ לארץ / על מנת לקצוץ / לטובת המוכר / כשהעכו"ם לא יושב בעצמו בקרקע / כשיש לו כבר קרקע / החלפת קרקע / כשהארץ ביד עכו"ם / בקרקע שנקנתה מעכו"ם / קרקע שנותנים לעכו"ם מס עבורה / עציץ נקוב / דמי המכירה.

תקה

ד. נתינת חן

האיסור / כשמתכוין לשבח את הבורא או את עם ישראל / נתינת חן לאומה / יפוי / ברכה / כשמת / לצורך הנותן חן.

תקט

ה. מתנת חנינם

האיסור / מתנה על מנת להחזיר / מלאכה בחינם / הפקר / מתנה מן ההפקר / כשאינו שוה לנותן / מתנה שיש בה בזיון / בעכו"ם המכירו / לצורך הנותן / דרכי שלום.

לא תחסום ע"ע חסימה

לא תטה משפט ע"ע דיני ממונות: עיוות הדין וע' לא תעשו עול במשפט

לא תטור ע"ע נקימה ונטירה

לא תכבה ע"ע אש תמיד : איסור כיבויה וע' מערכות

תקיי-תקלב

לא תכרות להם פְּרִית

תקיי

א. האיסור וגדרו

האיסור ומקורו / טעם האיסור / שלא בשעת מלחמה / קיבלו על עצמם מצוות / קבלת עבדות ומס / לצורך הישראל / במלכות שגרים בתוכה / המזהירים באיסור / נשים / עבדים / העונש.

תקכד

ב. האומות

ההיתר בכמה בריתות שנכרתו / ביחס למצוה להרגן.

לא תלין ע"ע בל תלין וע' כובש שכר שכיר

לא תלין נבלתו ע"ע הלנת המת וע' כבוד המת פ"ב וע' קבורה

לא תלך רכיל ע"ע לשון הרע ; רכילות וע' מוציא שם רע

לא תלקט ע"ע לקט וע' לקט שכחה ופאה וע' מתנות עניים

תקלג-תקמו

לא תנאף

באשת איש / באשת גוי / בחציה שפחה וחציה בת חורין / בשאר עריות / בפנויה / במסייע לנואף / באיסור קריבה לעריות / במריח בשמים שעל ערוה / באיסור השחתת זרע / באיסור לא ילבש / חיוב מלקות.

לא תנחשו ע"ע מנחש. וע"ע לחש ; לחשים וע' מעונן

תקמז-תקסד

לא תנסו את ה'

תקמז

א. האיסור וגדרו

מהותו / טעם האיסור / חיוב מלקות / כשעשיית המצוה אינה מותנית בברכה / נדר לקיום מצוה בתנאי / בקשת אות.

תקנד

ב. מצוות שמותר לנסות בהן

במצות מעשר / בצדקה / במעשר כספים / בשאר מצוות של נתינת ממון / במצות תפלה / לפנים משורת הדין / בשביל שאר טובות / דרך עשיית מצוות שמותר לנסות בהן.

תקסה-תקפב

לא תסגיר עֶבֶד אֶל אֲדוֹנָיו

תקסה

א. הדינים הנלמדים מן הכתוב

עבד שברח / מוכר עבדו לחוץ לארץ / לוקח עבד ע"מ לשחררו / גוי הפורש מעבודה זרה / גוי שאדוניו גוי / הסגרת יהודי לידי גויים.

תקסט

ב. עבד שברח לארץ לישראל

האיסור / טעם האיסור / העבד / תחום ארץ ישראל / בורח לירושלים / בזמן הזה / מלקות / יציאת העבד לחירות / הוצאת עבד לחוץ לארץ / מקומו בארץ ישראל.

לא תסוב נחלה ע"ע הסבת נחלה

לא תסור

תקפג-תסור

א. האיסור

תקפג

מצות עשה / המצווים בלא תסור / באלו שאינם חייבים במצוות / טעם האיסור / חיזוק מהתורה לאיסור / שכר הנזהר / זקן ממרא / מלקות / מיתה בידי שמים / נידוי ומכת מרדות / במקום סכנה.

ב. צורת מעשה העבירה

תקצג

החולק על בית דין הגדול / כשאינו חייב מיתה / במיעוט שבחכמי הדורות / החובה לעשות כדבריהם / כשלא ידע שהורו חכמים לאיסור / להחמיר כנגד דברי חכמים.

ג. המורים

תר

בית דין הגדול שבלשכת הגזית / כשאינם במקומם / בחכמי הדורות / במי שאינו גדול שבדורו / תקנות הקהל או טובי העיר.

ד. ההוראה

תרח

הענינים שנוהג בהם / באגדה ועניני דעות / הוראה מפי השמועה ומסברתם / בדינים דרבנן / בגזירות / תקנות וגזירות שאינן לסייג / בתקנות כנגד דברי תורה / איסור משום קנס / איסור משום מראית העין / איסור שמא ישכח / עניני דרך ארץ ומוסר / בתקנות לתיקון בני העיר / תקנה למקום אחד או לזמן / במנהג.

ה. בידוע שבית דין טעו

תרכז

האוסרים לסור כשטעו / הטעות / שמיעת דברי החולק / להחמיר כנגדם / המתירים לסור כשטעו / הידיעה שטעו / כשיעשה זקן ממרא.

ו. בתקנות חכמים

תרלג

גדר האיסור / בספק / במקום איסור מן התורה / שבועה על איסורים דרבנן / חומר לא תעשה באיסורים דרבנן / מלקות / הוצאת כל ממונו / נשים במ"ע דרבנן שהזמן גרמא / חומר דאורייתא באיסורים דרבנן / אינו ראוי מדרבנן לגבי דאורייתא / קולתם מאיסורי תורה / קל בעיני הבריות / חכמים התנו להקל בהם / הענינים שהתנו בהם / גדר התנאי / קולתם משום שאינם מפורשים בתורה / האם חשובים "איסור שאינו מפורש בתורה".

לא תסיג גבול ע"ע הסגת גבול

לא תעוננו ע"ע אחיזת עינים וע' אצטגנינות וע' מעונן

לא תעלה במעלות ע"ע חיבי מלקיות וע' כבש (א) פ"א וע' מזבח [החיצון]

לא תעמוד על דם רעך ע"ע הצלת נפשות וע' עדות

לא תַעֲנֶה

תרסז-תשנד

א. האיסור וגדרו

תרסז

שקר ושווא / טעם האיסור וגדרו / איסורים נוספים שעובר המעיד שקר / תורת מעשה בעדות / השקר / שיש בו חלק אמיתי / כשהדין כפי עדותם / במשקר שהוא עד בדבר / עדות אמת

שאינה אלא לעז / כשבית דין יודעים שמשקר / עדות על גוי / על גר תושב / על עבד כנעני / על טרפה / על הקדש / שעת העבירה / בהפסד ממון ובפקוח נפש / תשובה / הבאת עדי שקר / שיעידו / בן נח בעדות שקר.

ב. העדים
כשאינם נאמנים בתורת עד / פסולי עדות / קרוב / בפסולי עדות מדרבנן / בנוגע בדבר / נוטל שכר להעיד / בעדים כשרים שעדותם פסולה.

ג. העדות
תרפח
בפני בית דין ושלא בפניו / עדות שאינה צריכה הגדה בבית דין / עדות בשטר / החיוב על פי העדות / עדות מדרבנן / עדות מדרבנן בממון / בעדות שנאמנים בה פסולים / כשעדותם נתקבלה בטעות / עדות שאינה מחייבת דבר / עדות שאין צריך לה / עד אחד בממון / שקר בחקירות ובידיקות / באומר איני יודע / עדות שאינה "ברעך" / כשנגרם לחברו הפסד מעדות לענין אחר / בספק אם העדות תגרום הפסד / כשפוסל אחר לעדות / עדות לפטור מעונש / לתועלת כלל ישראל בקידוש החודש / קבל רשות מבעל דין להעיד נגדו / בעדות לחייב שבועה / באיסור והיתר / בקדוש החודש / בעגלה ערופה / לחייב מיתה את החשוב כמת.

ד. עונשו
חשיד
עונשם כשהוזמו / מלקות / כלאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין / כלאו שניתן לאזהרת "כאשר זמם" / מלקות על לא תענה עד שוא / כשאינם בתנאי כאשר זמם / עדות שאין בה תועלת / עדות באיסור והיתר / עדות על דין דרבנן / עדויות שאין בהן הרשעה / קודם שנגמר הדין על פיהם / כשהוזם אחד מן העדים / כשנעשה מעשה על פיהם / כשהודה הנידון בעדותם / כשנענשים בכאשר זמם / כשזממו לחייב מלקות / בעדות שלוקים משום והצדיקו / זוממי ממון / זוממי מיתה / כשיכולים לבא בעתיד לכאשר זמם / בעדי גניבת נפש שהוזמו / התראה במלקות / שוגג בלא תענה / מכת מרדות / בירור העבירה.

לא תענה על רב ע"ע דיני נפשות פ"ג

לא תעשה
תשנה-תשעח

א. גדרו
גדרו / לאו שהוא מצוה בקו"ע או חיזוק למ"ע / לשונות אזהרה / "השמר" דעשה / הלכה / אזהרות כלליות על מ"ע / לאו שנכפל.

ב. סוגי הלאוין
חשוב מלקות / דרגות החומרה של הלאוין / פסול עדות בעובר על לאו.

ג. ביחס למצוות עשה
תשסז
אם ל"ת חמור מעשה / הוצאת כל ממון בשביל ל"ת / בסכנת אבר / בכבוד הבריות ובעקירתו ע"י תקנת חכמים / חיוב נשים בל"ת / חיוב סומא בל"ת / בספייה לקטן / חינוך קטנים בל"ת.

ד. תורת מצוה בקיומו
תשעז
שכר המקיים ל"ת / הפטור מל"ת ומקיימו / אם צריך כוונה לקיימו / דיניו בתורת מצוה.

הוראות לשימוש

- א. כוכב המסומן אחרי מלה, או אחרי מלים המחוברות במקף, כגון: אותיות*, חמשה-עשר-באב* וכיוצא, מורה שזהו שם של ערך באנציקלופדיה, וידיעת הנושא של אותו ערך מועילה להבנת האמור בערכו (ולפי הצורך יכול הקורא לעיין בערך האמור).
- ב. בשמות של ערכים, המסומנים בכוכבים, שלפניהם באו אותיות השימוש, על הקורא לעיין באנציקלופדיה לפי עיקר השם.
- ג. הכתיב בפנים הערך הוא לרוב מלא, חוץ מפסוקי התנ"ך, הבאים לפי הכתיב שבתנ"ך על פי המסורה. הכתיב של שמות הערכים בא על פי רוב חסר, לפי כללי הדקדוק.
- ד. בסוף כל משפט בפנים הערך (סוף משפט מסומן בדרך כלל ע"י פסיק, ורק בסוף ענין ע"י נקודה), מופיע מספר, המציין להערה שבה מובא מקורו של אותו משפט. לעתים יש משפט ארוך, המכיל, מלבד עיקר הדבר האמור בו לענין הערך, ידיעות שונות שהקורא זקוק להן כדי להבין את המשפט, או שהוא מביא דעות שונות בענין אחר, שרק לפיהן קיים הדין המובא, וכיוצא; בסוף כל ידיעה או דעה כזו נמצא מספר, המציין להערה שבה מובא מקורה, ואילו ההערה שאליה מציין המספר שבסוף המשפט הארוך, הרי היא המקור למשפט כולו (המכיל, כאמור, מספר ציונים). במשפטים שבהם יש חלק המוקף בקווים מפרידים, אין המקור מתייחס לאמור במוקף, ומקור הדברים שבמוקף מובא בהערה המצויינת על המשפט המוקף. ויש שנוספו במוקף כמה מילות הסבר, בלי ציון מקור.
- ה. כאשר מובאים בהערה מספר מקורות לאותו דבר, וכל אחד יכול לשמש בפני עצמו כמקור לכתוב בפנים, הם מופרדים זה מזה ע"י סימן נקודה-פסיק (:). בדרך כלל מובאים המקורות לפי סדר כרונולוגי.
- ו. כאשר מובאים דברים ממקור המסתמך על דברי מקור קדום לו, או על דין ידוע, הרי בדרך כלל במשפט הראשון בהערה מובא אותו מקור קדום או המקום בו נתבאר אותו הדין, (או הפניה למקום אחר באנציקלופדיה, ששם מובא אותו הדין ומקורותיו), משפט זה מסתיים תמיד בנקודה. ובמשפט הבא אחריו מובא המקור, המסתמך על אותו מקור קדום או על אותו דין.
- ז. משפטים בהערה המסתיימים בנקודה, כל אחד מהם עומד בפני עצמו, ואינו המשך למשפטים הקודמים לו, אלא סובב על האמור בפנים, (לדוגמא: רש"י שם, אבל הרמב"ן מפרש בע"א. וכ"כ הרמב"ם שם. פירושו שהרמב"ם כתב כמובא בפנים בשם רש"י, ולא כרמב"ן, אבל אם כתוב: רש"י שם, אבל הרמב"ן מפרש בע"א, וכ"כ הרמב"ם שם. אז הרי זה המשך, והכוונה שהרמב"ם כתב כפירוש הרמב"ן, ולא כרש"י). במשפטים הראשונים שבהערה מובאים המקורות לאמור בפנים, ובשאר משפטי ההערה ישנן, בדרך כלל, הפניות להשלמת הענין או הערות על האמור לעיל (בהערה, או בפנים).
- ח. הפניה למקום אחר באנציקלופדיה (באותו ערך או בערך אחר) כלשון "עי' ציון פלוני", כוונתה להפנות את הקורא או לאמור בפנים במשפט המסתיים בציון ההוא, (לעתים המשפט מתחיל באחד מן הציונים הקודמים לציון הנזכר בהפניה, כמבואר לעיל אות ד), או לאמור בהערה שזה מספרה, או לשניהם כאחד.
- ט. דבר המוכח מהמקור המובא לו, אבל אינו כתוב שם במפורש, מובא בתוספת המלה "עי'" לפני המקור.

רשימת ראשי תיבות שבכרך זה

המלים שברשימה זו נסדרו לפי סדר אלפא-ביתי של עיקרי המלים, בלי להתחשב באותיות השימוש שלפניהן. שמות ספרים מסומנים בכוכב. ראשי תיבות של ערכים, המובאים בגוף הערך המתאים, וכן ראשי תיבות של שמות אנשים, כגון רש"י, רמב"ם וכיוצא, לא הובאו ברשימה זו.

א	א	א
א"א = אי אפשר; אין אדם; אין אומרים; אשת איש	איסו"ב = איסורי ביאה	בד"א = במה דברים אמורים
א"א = אשל אברהם	איסו"ה = איסורי הנאה	בד"ה; ברה"ב = ברוך הבית
אא"כ = אלא אם כן	אכ"פ = אכילת פרס	בד"ה; ברה"ב = ברוך הבית*
אאמער"ר = אין אדם משים עצמו רשע	א"ל = אין לומר; אמר ליה	ב"ה = בית הלל
אב"ד = אב בית דין	אל"כ = אם לא כן	בה"א = בית הלל אומרים
אבוה"ט = אבות הטומאות	אמ"ב = אמרי בינה*	בהב"ח = בית הבחירה*
אב"מ = אבני מלואים*	אמה"ח = אבר מן החי	בה"ג = בעל הלכות גדולות*
אבמה"ח = אבר מן החי	אנ"ס = אנן סהדי	בהגר"א = באור הגר"א*
אב"נ; אבנ"ז = אבני נזר*	אנ"ש = אנשי שם*	בה"ז = ברכת הזבח*
אבנ"מ = אבני מלואים*	אסו"ב = איסורי ביאה	בהכ"נ = בית הכנסת
אבע"א = איבעית אימא	אסו"מ = איסורי מזבח	בה"ל = באור הלכה*; בית הלוי*
אג"ט = אגלי טל*	אסו"ד = אסיפת דינים*	בהמ"ד = בית המדרש
אג"מ = אגרות משה*	א"ע = את עצמו	בהמ"ז = ברכת המזון
אד"ר = אדר ראשון	אע"ג = אף על גב	בהמ"ח = בן המחבר
אדר"ג = אבות דר' נתן*	אע"ז = אבן עזרא*	בהמ"ק = בית המקדש
אהא"ז = אבן האזל*	אעל"מ = אי עבד לא מהני	בהע"ט = בעל העטור*
אה"ט = אב הטומאה; אבות הטומאות	אע"פ = אף על פי	בהשמ"ש = בין השמשות
אה"נ = אין הכי נמי	אעפ"כ = אף על פי כן	ב"ו = בשר ודם
אה"ע; אהע"ז = אבן העזר*	אפי"ו = אפילו	בוה"ז; בזמה"ז = בזמן הזה
א"ו = אדם וחוה*	אפ"ל = אפשר לומר	ב"ח = בן חורין; בני חורין; בת חורין
אור"א = אב ואם;	אפ"ס = אפשר לסחטו	ב"ח = בית חדש*
אלהינו ואלהי אבותינו	א"צ = אין צריך; אינו צריך	ב"י = בל יראה; בן יומו; בני יומם
אור"ב = אותו ואת בנו	אקב"ו = אשר קדשנו במצותיו וציונו	ב"י = בית יוסף*
אור"ג = אור גדול*	א"ר = אליה רבה*; אליהו רבה*	ב"א = בית אפרים*
אור"ה = איסור והיתר הארוך*	ארה"ח = ארצות החיים*	ביא"מ; ביאמ"ק = ביאת מקדש
אוה"ח = אור החיים*	אר"ח = ארצות חיים*	ביא"פ = בית אפרים*
אוה"ע = אומות העולם	ארצה"ח; ארצוה"ח = ארצות החיים*	בי"ד = בית דין
אור"ז = אור זרוע*	את"ל = אם תמצא לומר	ביד"ש = בירי שמים
אור"ח = אורח חיים*		ביה"ב = בית הבחירה*
אוכ"נ; אור"נ = אוכל נפש		ביהכנ"ס = בית הכנסת
אופ"א = אופן אחר		ביה"ל = בית הלוי*
אוצה"ג = אוצר הגאונים*		ביהמ"ד = בית המדרש
אוצה"פ = אוצר הפוסקים*		ביהמ"ק = בית המקדש
אור"ש = אור שמח*		ביה"ק = בית הקברות
אור"ת = אורים ותומים*		בי"מ = בית מאיר*
א"ז = אליהו זוטא*		בכ"י = בכורי יעקב*
א"ח = ארחות חיים*		בכ"ז = בכל זאת
אח"כ = אחר כך; אחרי כן		בכ"מ = בכל מקום
אחע"א = איסור חל על איסור		בכמ"ק = בכמה מקומות
א"י = ארץ ישראל		בכ"ע = בכל ענין
א"ז = אין זה		בלא"ה = בלאו הכי
אי"כ = אין כאן		כל"י = בית לחם יהודה*
		ב"מ = בבא מציעא*; בית מאיר*
		במדב"ר = במדבר רבה*
		ב"ג = בן נח; בני נח

ב

ב' = בית (ב"א; ב"ב; ב"ג וכו')
 ב"א = ב' אלפים; בינת אדם*; בת אחת
 באה"ג = באר הגולה
 באה"ט = באר היטב*
 באה"ל; באוה"ל = באור הלכה*
 בא"ח = בן איש חי*
 בא"י = ברוך אתה ה'
 ב"ב = בני ביתו
 ב"ב = בבא בתרא*
 בכ"א = בכת אחת
 בכ"ח = בשר בחלב
 ב"ד = בית דין

בנ"א = בני אדם
 בנ"י = בני יונה*
 בע"א = בענין אחר
 בע"ד = בעל דבר; בעל דין; בעלי דין
 בעה"ב = בעל הבית
 בעה"ט = בעל הטורים*
 בעה"מ = בעל המאור*
 בעה"נ = בעלי הנפש*
 בעה"ת = בעל התרומות*; בעלי התוספות*
 בעוה"ר = בעונותינו הרבים
 בע"ח = בעל חוב; בעל חיים; בעלי חיים
 בע"כ = בעל כרחו; בעל כרחך
 בע"מ = בעל מוס; בעלת מוס
 בע"פ = בעל פה
 בע"ק = בעל קרי
 בפנ"ע; בפ"ע = בפני עצמו
 ב"ק = בת קול
 ב"ק = כבא קמא*
 ב"ר = בראשית רבה*
 ברה"ז = ברכת הזבח*
 ברהמ"ז = ברכת המזון
 ברו"ש = ברי ושמא
 ברכ"י = ברכי יוסף*
 ברכ"ש = ברכת שמואל*
 בר"ר = בראשית רבה*
 ב"ש = בית שמאי
 ב"ש = בית שמואל*
 בש"א = בית שמאי אומרים
 בשכמל"ו = ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד

ג

גבו"א = גבורת ארי*
 גדו"ק = גידולי קרקע
 גה"נ = גיד הנשה
 ג"ו = גינת ורדים*
 גו"א = גור אריה*
 גו"ר = גינת ורדים*
 ג"ז = גס זה
 גזה"כ = גזירת הכתוב
 גזו"א = גזילה ואבידה
 גזל"ג = גזירה לגזירה
 גז"ש = גזירה שוה
 גי' = גירסא; גירסת
 גידו"ת = גידולי תרומה*
 גיה"נ = גיד הנשה
 גיה"ק = גידולי הקדש*
 גיה"ש = גליון הש"ס*
 ג"כ = גס כן
 גמ' = גמרא
 גמ"ד = גמר דין
 גמו"מ = גאוני מורח ומערב*
 ג"ע = גילוי עריות
 ג"פ = גט פשוט*
 ג"ש = גזירה שוה; גט שחרור

ד

ד' = דף (ד"א, ד"ב וכו')
 ד' = דברי; דעה; דעת; דפוס

ד"א = ד' אמות; דבר אחר; דרך ארץ
 דא"ז = דרך ארץ זוטא*
 דא"ר = דרך ארץ רבא*
 ד"ב = דפוס ברלין
 דב"א = דבר אברהם*; דברי אמת*
 דבה"י = דברי הימים*
 דב"ר = דברים רבה*
 דגו"מ; דג"מ; דגמ"ר = דגול מרבבה*
 ד"ה = דבור המתחיל; דברי הכל
 דהגל"מ = דבר הגורם לממון
 דה"ח = דרך החיים*
 דהי"א = דברי הימים א*
 דהי"ב = דברי הימים ב*
 ד"ו = דפוס ונציה; דפוס ורשה
 דו"ד = דין ודברים
 דו"ח = דרישה וחקירה
 דו"ח = דרוש וחדוש*
 דו"פ = דרישה ופרישה*
 ד"ז = דבר זה
 ד"ח = דברי חמודות*
 ד"ט = ד' טפחים
 ד"ל = דפוס לבוב
 ד"מ = דרכי משה*
 דמש"א = דמשק אליעזר*
 ד"ס = דברי סופרים
 ד"ס = דברי סופרים*; דקדוקי סופרים*
 דע"ק = דעת קדושים*
 דע"ת = דעת תורה*
 ד"פ = דפוס פראג
 דפו"י = דפוס ישן; דפוסים ישנים
 ד"ק = דפוס קושטא; דפוס קושטנטינא; דפוס קרימונה
 דק"ס = דקדוקי סופרים*
 דר"א = דרך ארץ
 דרו"ח = דרוש וחידוש*
 דרו"פ = דרישה ופרישה*
 דר"י = דרבנו יונה
 דרכ"ת; דר"ת = דרכי תשובה*
 דרשב"י = דר' שמעון בן יוחאי
 דשא"מ = דבר שאינו מתכוין
 דשא"ש = דבר שאינו שלו
 דשיל"מ = דבר שיש לו מתירין
 דשלב"ל = דבר שלא בא לעולם
 ד"ת = דברי תורה
 ד"ת = דרך תמים*

ה

ה' = השם
 ה' = הלכה (ה"א, ה"ב וכו')
 הב"ע = הכא במאי עסקינן
 הג' = הגהות
 ה"ג = הכי גרסינן
 ה"ג = הלכות גדולות*
 הג"א = הגהות אשרי*
 הגב"י = הגהות בית יוסף*
 הגה"ט = הגהות הטור*
 הגהמ"י; הגמ"י; הגמ"י = הגהות מיימוניות*
 הגמ"ר = הגהות מרדכי*
 הגש"ד = הגהות שערי דורא*
 ה"ה = הוא הדין; הרב המגיד
 ה"ה"ב = הר הבית
 הו"א = הוה אמינא
 הו"ל = הוה ליה; הוציא לאור

הוצ' = הוצאה; הוצאת
 ה"ז = הרי זה
 הי"ד = ה' יקום דמו
 היסה"ד = היסח הדעת
 ה' = הלכה; הלכות
 הל"מ; הלמ"מ = הלכה למשה מסיני
 הל"פ = הלכות פסוקות*
 הלק"ט = הלכות קטנות*
 הלק"צ = הלכות קצובות*
 המע"ה = המוציא מחבירו עליו הראיה
 הנה"ח = הנץ החמה
 הנ"ל = הנוכר לעיל
 העב"ד = העמדה ברין
 העמ"ש = העמק שאלה*
 ה"פ = הלכות פסוקות*
 הפ"מ; הפס"מ = הפסד מרובה
 הקב"ה = הקדוש ברוך הוא
 הקר' = הקדמת
 הרהמ"ח = הרב המחבר
 הר"ז = הרי זה
 השי"ת = השם יתברך
 התוהמ"צ = התורה והמצוה*

ו

וה"ת = ואם תאמר
 וגו' = וגומר
 וה"ט = ולד הטומאה
 וי"ח = ויש חולקים
 וי"ל = ויש לומר; ויש ליישב
 ויל"ע = ויש לעיין
 ויק"ר = ויקרא רבה*
 וכו' = וכולי
 וש"נ = ושם נסמן

ז

זא"ז = זה אחר זה; זה את זה
 זאח"ז = זה אחר זה
 זב"ז = זה בזה
 זה"ז = זמן הזה
 זוה"ח = זוהר חדש*
 זוז"ג = זה וזה גורם
 ז"ז = זר זהב*
 זי"ר = זית רענן*
 זכר"י = זכרון יוסף*
 ז"ל = זכרוננו לברכה
 זל"ז = זה לזה; זו לזו
 זע"ז = זה על זה
 ז"ר = זית רענן*

ח

ח' = חידושי
 ח' = חלק (ח"א, ח"ב וכו')
 ח"א = חיי אדם*; חידושי אגדות*
 חא"ג = חידושי אגדות*
 חאה"ז; חאהע"ז = חלק אבן העזר*
 חאו"ח = חלק אורח חיים*
 חב"ח = חציו בן חורין; חציה בת חורין
 ח"ד = חצי דבר

ח"ד = חסדי דוד*
 חדר"ג = חרם דרבנו גרשום
 ח"ו = חס וחלילה; חס ושלום
 חו"ב = חדושים וביאורים*
 חוה"מ = חול המועד
 חוהמ"פ = חול המועד פסח
 חו"ד; חו"ד = חוות דעת*
 חו"י = חות יאיר*
 חו"ל = חוץ לארץ
 חו"מ = חושן משפט*
 חומ"ז = חובל ומזיק
 חומ"צ = חמץ ומצה
 חו"א = חזון איש*
 חו"י = חזון יהודה*
 חו"י = חזון נחום*
 חז"ל = חכמינו זכרונם לברכה
 חז"א = חזי לאצטרופי
 חזקה"ג = חזקת הגוף
 ח"ח = חפץ חיים*
 חח"מ = חלק חושן משפט*
 חי' = חידושי*
 ח"י = חק יעקב*
 חי"ד = חלק יורה דעה*
 חכ"א = חכמים אומרים
 חכ"א = חכמת אדם*
 חכ"צ = חכם צבי*
 חלק"י = חלקת יואב*
 ח"מ = חלקת מחוקק*
 חמד"ש = חמדת שלמה*
 ח"נ = חצי נזק
 חנ"נ = חתיכה נעשית נבילה
 חס"ד = חסדי דוד*
 חס"ל; חסל"א = חסד לאברהם*
 ח"ע = חציו עבר
 חענ"נ = חתיכה עצמה נעשית נבילה
 חק"ל = חקרי לב*
 חרד"ן = חריפותא דנהרא*
 ח"ש = חצי שיעור; חציה שפחה
 ח"ש = חכמת שלמה*
 חש"ו = חרש שוטה וקטן
 חשיב"ס = חולה שיש בו סכנה
 חת"ס = חתם סופר*

ט

ט"ב = ט' באב
 טבו"י = טבול יום
 טב"ע = טביעות עין
 טב"ק = טביעות קול
 ט"ג = טיב גיטין*
 טה"ד = טעות הדפוס
 טה"ק = טהרת הקודש*
 טו"א = טומאת אוכלין
 טו"א = טורי אבן*
 טוה"נ = טובת הנאה
 טוטו"ד = טוב טעם ודעת*
 טו"מ = טומאת מת
 טומ"א = טומאת אוכלין
 טומ"צ; טו"צ = טומאת צרעת
 טו"נ = טוען וגטען
 טוש"ע = טור ושלחן ערוך*
 ט"ז = טורי זהב*
 ט"מ = טומאת מת
 ט"ס = טעות סופר

טס"ה = טעות סופר הוא/ היא/ הם/ הן
 טעה"מ = טעם המלך*
 טע"ז = טעם זה
 טע"ט = טפח על טפח
 טעכ"ע = טעם כעיקר

י

י"א = יש אומרים
 יבי"א = יביע אומר*
 יב"ע = יונתן בן עוזיאל*
 יג" = יש גורסים
 ידו"ר = ידים ורגלים
 יד"ח = ידי חובה; ידי חובתו
 יו"ד = יורה דעה*
 יוה"כ; יוהכ"פ = יום הכפורים
 יו"ט = יום טוב
 י"ח = ידי חובתו; יש חולקים
 יחתו"א = יחסי תנאים ואמוראים*
 יי"נ = יין נסך
 י"ל = יש לומר
 יי"ש = יין שרוף; יין שרף
 ילקו"ש; ילק"ש; יל"ש = ילקוט שמעוני*
 י"מ = יש מפרשים
 י"מ = יד מלאכיה
 י"ס = יש סוברים
 יסוה"ת = יסודי התורה
 יסו"ע = יסוד עולם*
 יעו"י = יעלה ויבא
 יפ"מ = יפה מראה*
 יפ"ע = יפה עינים*
 יפ"ת = יפת תואר
 יפ"ת = יפה תואר*
 יצה"ר = יצר הרע
 יצי"מ = יציאת מצרים
 יראה"ש = יראים השלם*
 ירו'; ירוש' = ירושלמי*
 ישוע"י = ישועות יעקב*
 יש"ש = יש של שלמה*
 יתנו"א = יחסי תנאים ואמוראים*

כלה"כ = כלאי הכרם
 כ"מ = כל מקום; כן משמע
 כ"מ = כסף משנה*
 כמ"כ = כמו כן
 כמ"ק = כמה מקומות
 כמ"ש = כמו שאמרו; כמו שכתב; כמו שכתבו; כמו שכתוב
 כמש"א = כמו שאמרו
 כמש"כ = כמו שכתב; כמו שכתבו
 כ"נ = כן נראה
 כנה"ג = כנסת הגדולה*
 כנ"ל = כמו שנזכר לעיל
 כנס"י = כנסת יחזקאל*
 כס"מ = כסף משנה*
 כעיי"ז = כעין זה
 כ"פ = כמה פעמים; כן פירש; כן פסק
 כפו"פ = כפתור ופרח*
 כפו"ת = כפות תמרים*
 כ"צ = כל צרכו
 כצ"ל = כן צריך לומר
 כ"ק = כדי קליפה
 כ"ר = כלי ראשון
 כרו"פ = כרתי ופלתי*
 כ"ש = כל שהוא; כל שכן; כלי שני
 כש"כ = כל שכן
 כתה"י = כתבי היד
 כת"י = כתב יד; כתב ידו; כתבי יד
 כתי"מ = כתב יד מינכן
 כתי"ע = כתב יד ערפורט
 כת"ס = כתב סופר*

ל

ל' = לשון
 ל"א = לישנא אחרינא
 לבו"ש; לב"ש = לבושי שרד*
 ל"ג = לא גרסינן
 להר"מ = לא היו דברים מעולם
 לה"ק = לשון הקודש
 לה"ר = לשון הרע
 ל"ח = לחם חמודות*
 לחה"פ = לחם הפנים
 לח"מ = לחם משנה*
 לח"ש = לחם שמים*
 לכאו' = לכאורה
 ל"ל = למה לי
 ל"מ = לא מהני; לא משמע
 למ"ד = למאן דאמר
 ל"נ = לא נודע; לא נראה
 לע"א = לעד אחד; לענין אחד
 לע"ל = לעתיד לבא
 לפ"ד = לפי דברי; לפי דבריו
 לפ"ז; לפי"ז = לפי זה
 לציי"ש = לצאת ידי שמים
 ל"ק = לא קשה; לא קשיא
 לקו"י = לקוטי יוסף*
 לקו"ת = לקוטי תורה*
 לק"מ = לא קשיא מידי
 ל"ש = לא שייך; לא שכיח; לא שנא
 לשה"ר = לשון הרע
 לשו"פ = לקט שכחה ופאה
 לש"ש = לשם שמים
 ל"ת = לא תעשה

כ

כ' = כתב; כתבו
 כ"א = כי אם; כל אחד
 כאו"א = כבוד אב ואם; כל אחד ואחד
 כ"ד = כן דעת
 כדא"ג = כל דאלימ גבר
 כ"ה = כן הוא; כן היא
 כה"ג = כהאי גוונא; כהן גדול
 כהמ"ק = כלי המקדש
 כו' = כולי
 כו"ע = כולי עלמא
 כו"פ = כפתור ופרח; כרתי ופלתי*
 כ"ז = כל זאת; כל זה; כל זמן
 כ"ח = כלי חרס
 כ"י = כתב יד
 כיו"ב = כיוצא בזה
 כיו"מ = כתב יד מינכן
 כיו"ע = כתב יד ערפורט
 כיו"פ = כתב יד פאריס
 כ"כ = כל כך; כמו כן; כן כתב; כן כתבו; כתב כן; כתבו כן

מ

מ' = מצוה; משמע
 מ' = משנה (מ"א, מ"ב וכו')
 מ"א = מלכים א'; מגן אברהם;
 משנה אחרונה
 מאכ"א = מאכלות אסורות
 מאמ"ר = מאמר מרדכי
 מ"ב = מלכים ב'; מנחת בכורים;
 משאת בנימין; משנה ברורה
 מבעו"י = מבעוד יום
 מג"א = מגלת אסתר; מגן אברהם
 מג"ע = מגדל עוז
 מג"ש = מגיני שלמה
 מג"ת = מגילת תענית
 מ"ד = מאן דאמר
 מדה"ג = מדרש הגדול
 מדה"י = מדינת הים
 מד"ס = מידת סדום
 מד"ר = מדרש רבה
 מד"ש = מדרש שמואל
 מה"ד = מן הדין
 מהד'; מהדר' = מהדורה; מהדורת
 מהר"ב = מהדורא בתרא
 מהר"ק = מהדורא קמא
 מהר"ת = מהדורא תניינא
 מה"ע = מראית העין
 מה"פ = מראה הפנים
 מה"ת = מן התורה
 מו"ה = מורנו הרב
 מוה"ק = מוסד הרב קוק
 מו"ל = מוציא לאור
 מו"מ = משא ומתן; משכב ומושב
 מו"נ = מורה נבוכים
 מוציו"ט = מוצאי יום טוב
 מוצ"ש = מוצאי שבת
 מוצש"ק = מוצאי שבת קודש
 מו"ק = מועד קטן; מור וקציעה
 מ"ו = משבצות זהב
 מ'ח' = מחורש; מחלוקת
 מ"ח = מים חיים
 מחב"ר = מחזיק ברכה
 מחה"ש = מחצית השקל
 מחו"י = מחזור ויטרי
 מחו"כ = מחוסר כפורים
 מחז"ב = מחזיק ברכה
 מחז"ו = מחזור ויטרי
 מחנ"א = מחנה אפרים
 מחצה"ש = מחצית השקל
 מט"א = מטה אפרים
 מ"י = מכון ירושלים
 מיד"ס = מידת סדום
 מ"כ = מצאתי כתוב
 מכרשב"י = מכילתא דר' שמעון בן
 יוחאי
 מל"א = מלכים א'
 מלאכ"ש; מלא"ש = מלאכת שלמה
 מל"ב = מלכים ב'
 מלה"ר = מלא הרועים
 מל"מ = משנה למלך
 מל"ת = מצות לא תעשה
 מ"מ = מכל מקום; מראה מקומות
 מ"מ = מגיד משנה
 ממנ"פ = ממה נפשך
 ממק"א = ממקום אחר
 מנ"ב = מנחת בכורים; מנחת ברוך

מנוה"מ = מנורת המאור
 מנ"ח = מנחת חינוך
 מנח"ב = מנחת ברוך
 מנח"י = מנחת יעקב; מנחת יצחק
 מנח"ק; מנ"ק = מנחת קנאות
 מנ"ל = מנא ליה; מנא לן
 מנ"ש = מנחת שלמה
 מס' = מסכת
 מס"ס = מסכת סופרים
 מס"ג; מסו"ג = מסורה גדולה
 מסל"ת = מסית לפי תומו
 מע' = מערכת
 מ"ע = מעשר עני; מצות עשה
 מ"ע = מגדל עוז
 מעיו"ט = מעדני יום טוב
 מע"מ = מחצה על מחצה
 מעה"ק = מעשה הקרבנות
 מעל"ע = מעת לעת
 מער' = מערכת
 מע"ר = מעשר ראשון; משים עצמו
 רשע
 מער"ק = מעשה רוקח
 מע"ש = מעשר שני
 מעשה"ק = מעשה הקרבנות
 מעש"י = מעשי ידי; מעשי ידה; מעשי
 ידים
 מצו"ד = מצודת דוד
 מצ"ע = מצד עצמו; מצד עצמם
 מ"ק = מרא קמא
 מק"א = מקום אחר
 מק"ד; מקד"ר = מקדש דוד
 מקו"ח = מקור חיים
 מקומ"ח = מקור מים חיים
 מק"ט = מקבל תומאה; מקח טעות
 מק"מ = מקדש מעט
 מק"נ = מקיצי נרדמים
 מ"ר = מדרש רבה
 מר"ב = מרוטנבורג
 מרה"מ = מרכבת המשנה
 מרה"פ = מראה הפנים
 מרה"צ = מראות הצובאות
 מרכה"מ = מרכבת המשנה
 מר"ק = מרא קמא
 מ"ש = מה שאמרו; מה שכתב
 מש"א = מה שאמרו
 משא"כ = מה שאין כן
 משאצל"ג = מלאכה שאינה צריכה
 לגופה
 משה"ב = משמרת הבית
 מש"ז = משבצות זהב
 מש"כ = מה שכתב; מה שכתבו; מה
 שכתוב
 משכנ"י = משכנות יעקב
 משנ"א = משנה אחרונה
 משנ"ח = משנת חכמים
 משנ"ר = משנה ראשונה
 מש"ש = מה שכתוב שם
 מת"כ = מתנות כהונה
 מת"כ = מתנות כהונה
 מתנ"ע; מת"ע = מתנות עניים

נ

נ' = נראה
 נ"א = נוסחא אחרת

נ"א; נ"ב כו' = נתיב א ב; נחל א ב
 נא"י = נוסח ארץ ישראל
 נגמ"ל = נגמרה מלאכתו
 נדמ"ח = נדפס מחדש
 נו' = נוסח
 נו"ב; נוב"י = נודע ביהודה
 נובי"ק = נודע ביהודה קמא
 נובי"ת; נוב"ת = נודע ביהודה תנינא
 נו"כ = נביאים וכתובים
 נו"כ = נושאי כליו
 נו"נ = נושבע ונוטל
 נוע"י = נועם ירושלמי
 נו"מ = נזקי ממון
 נח"י = נחל יצחק; נחלת יהושע
 נחי"ע = נחלת יעקב
 נחל"ד = נחלת דוד
 נ"ט = נותן טעם
 נט"י = נטילת ידים
 נטל"פ = נותן טעם לפגם
 נ"י = נמוקי יוסף
 נ"ך = נביאים וכתובים
 נ"מ = נפקא מינה
 נמוק"י = נמוקי יוסף
 נ"נ = נעשית נבילה
 נפ"מ; נפק"מ = נפקא מינה
 נקוה"כ = נקודות הכסף
 נשמ"א = נשמת אדם
 נתה"מ; נתיה"מ = נתיבות המשפט
 נתל"ש = נתיבות לשבח

ס

ס' = ספר; סימן (ס"א, ס"ב וכו'); סעיף
 (ס"א, ס"ב וכו')
 ס"א = ספרים אחרים
 סא"ר = סדר אליהו רבה
 ס"ג = סדרי גיטין
 סנה"כ = סגן הכהנים
 ס"ד = סלקא דעתך
 סד"א = סלקא דעתך אמינא
 סד"ח = סדר חליצה; סדרי חליצה
 סד"ט = סדרי טהרה; סדרי טהרות
 סד"ע = סדר עולם
 סד"ר = ספרי דבי רב
 סדר"ע; סדרע"ג = סדר רב עמרם גאון
 סה"ג = סדר הגט
 סה"י = ספר הישר
 סהמ"צ = ספר המצוות
 סה"ת = ספר התרומה
 סו"ד = סוף דברי; סוף דבריו
 סוד"ה = סוף דבור המתחיל
 סוה"א = סוף הלכה א
 סוה"ב = סוף הלכה ב וכו'
 סוה"ד = סוף הדיבור
 סוה"ס = סוף הסימן; סוף הספר
 סו"ס = סוף סוף; סוף סעיף; סוף ספר
 סוס"י = סוף סימן
 סוס"ק = סוף סעיף קטן
 סוע"א = סוף עמוד א
 סוע"ב = סוף עמוד ב
 סו"פ = סוף פרק; סוף פרשה (סופ"א,
 סופ"ב וכו'); סוף פרשת
 ס"ח = ספר חסידים
 ס"ו = סימן
 סמ"ג = ספר מצות גדול

סמ"ע = ספר מאירת עינים*
 סמ"ק = ספר מצות קטן*
 ס"ס = ספק ספיקא
 סע"ר = סדר עולם רבה*
 ספר"ר = ספרי דבי רב*
 ספהמ"צ = ספר המצוות*
 ספה"ע = ספירת העומר
 ספ"ז = ספרי זוטא*
 ס"ק = סעיף קטן (סק"א, סק"ב וכו')
 סרע"ג = סדר רב עמרם גאון*
 ס"ת = ספר תורה
 סתו"א = סדר תנאים ואמוראים*
 סת"ם = ספרים, תפילין, מזוזות

ע

ע' = ערך
 ע"א = עד אחד
 עבה"ג = עבודת הגרשוני*
 עבוה"ק = עבודת הקודש*
 עבויה"כ = עבודת יום הכפורים
 ע"ג = על גב; על גבי
 ע"ד = על דעת
 עדל"ת = עשה דוחה לא תעשה
 ע"ה = עליו השלום; עם הארץ
 עה"ג = על הגליון
 עה"כ = על הכתוב
 עהמ"צ = על המצוות
 עה"פ = על הפסוק
 עה"ש = עלות השחר
 עה"ת = על התורה
 עוה"ב = עולם הבא
 עויל"ל = עוד יש לומר
 עומ"ר = עומד מרובה
 עוע"ז = עובד (עובדי) עבודה זרה
 עו"ש = עולת שבת*
 עו"ת = עולת תמיד*
 ע"ז = עבודה זרה; על זה
 עז"כ; עזר"כ = עזרת כהנים*
 עט"ז = עטרת זהב; עטרת זקנים*
 עי' = עיין
 ע"י = על ידי; על ידי
 ע"י = עין יעקב*
 עיה"נ = עיר הנידחת
 עיה"כ = עבודת יום הכפורים; ערב
 יום הכפורים
 עיו"ט = ערב יום טוב
 עי"ז = על ידי זה
 עי"ש = עיין שם
 ע"כ = עבר כנעני; על כן; על כרחך
 עכו"ם = עבודת כוכבים ומזלות; עובד
 כוכבים ומזלות
 עכ"פ = על כל פנים
 עמ' = עמוד
 ע"מ = על מנת
 עמוה"ש = עמוד השחר
 ע"ע = עבר עברי; עיין ערך; עיין
 ערכה; עיין ערכו
 ע"פ = על פה; על פי; ערב פסח
 עפ"ד = על פי דעת
 עפ"ז = על פי זה
 עצ"א = עצי אלמוגים*; עצי ארזים*
 ערה"ש; ערוה"ש = ערוך השולחן*;
 ערוך השלם*

ערול"נ; ערל"נ = ערוך לנר*
 ע"ש = עיין שם; על שם; ערב שבת

פ

פ' = פרק; פרשה (פ"א, פ"ב וכו'); פרשת
 פאה"ש = פאת השולחן*
 פא"פ = פה אל פה
 פד"ר = פסקי דין רבניים*
 פדר"א = פרקי דר' אליעזר*
 פהמ"ש = פירוש המשנה*
 פו"ח = פירושים וחידושים למסכת
 תמורה*
 פו"ט = פותח טפח
 פו"ר = פריה ורביה
 פ"ח; פט"ח = פטר חמור
 פ"י = פירוש; פירושים; פירש; פירשו
 פיה"א = פירוש הארוך
 פיהמ"ש = פירוש המשנה*
 פיה"ק = פירוש הקצר
 פיס' = פיסקא
 פיר"ח = פירוש רבנו חננאל*
 פירש"י = פירוש רש"י*
 פלפ"ח = פלפולא חריפתא*
 פ"מ = פני משה*
 פמ"א = פנים מאירות*
 פמ"ג = פרי מגדים*
 פנ"י = פני יהושע*
 פנ"מ = פני משה*
 פס' = פסקא
 פסוה"מ; פסוהמ"ק = פסולי המוקדשים
 פס"ז = פסיקתא זוטרותא*
 פסק"ד = פסקי דינים
 פסק"ז = פסיקתא זוטרותא*
 פס"ר = פסיק רישיה; פסיקתא רבתי*
 פס"ח = פרי עץ חיים*
 פפד"מ = פנפנפורט דמיין
 פקו"נ = פקוח נפש
 פר' = פרשתא
 פ"ר = פסיק רישיה
 פר"ד = פרשת דרכים*
 פדר"ר = פדרס רמונים*
 פדר"א = פרקי דר' אליעזר*
 פר"ח = פרי חדש*
 פרי"ד = פסקי רי"ד*
 פר"מ = פרוץ מרובה
 פרמ"ג = פרי מגדים*
 פר"ת = פרי תואר*
 פ"ש = פי שנים
 פ"ת; פת"ש = פתחי תשובה*
 פת"ז = פתחא זוטא*

צ

צ"ב = צריך ביאור; צריך בירור
 צה"כ = צאת הכוכבים
 צו"ל = צרפת ולותיר*
 צוק"מ = צוקרמנדל*
 צ"ל = צריך להיות; צריך לומר
 צל"ח = ציון לנפש חיה*
 צ"ע = צריך עיון
 צעב"ח = צער בעלי חיים
 צע"ג = צריך עיון גדול

צע"ק = צריך עיון קצת
 צ"פ = צמיד פתיל
 צ"פ; צפנ"פ; צפע"ג = צפנת פענח*
 צ"צ = צמח צדק*
 צ"ק = צאן קדשים*

ק

ק"א = קרבן אהרן; קרן אורה*
 קבה"ב = קדשי בדיק הבית
 קגה"מ = קונטרס גרם המעלות*
 קדה"ח = קדוש החודש
 קדו"ד = קדושת דמים
 קדוה"ג = קדושת הגוף
 קדוה"ח = קדוש החודש
 קה"ג = קנין הגוף
 קה"י = קהלות יעקב*; קהלת יעקב*
 קה"ע = קרבן העדה*
 קה"ק = קודש הקדשים
 קה"ש = קדוש השם
 קה"ת = קריאת התורה
 קר' = קושית
 ק"ו = קל וחומר
 קו"א = קונטרס אחרון*
 קוב"מ = קובץ מאמרים*
 קוב"ש = קובץ שיעורים*; קובץ
 שמועות*
 קוה"ע = קובץ הערות*
 קוה"ק = קודש הקדשים
 קונ' = קונטרס
 קונה"ס = קונטרס הספקות*
 קונט' = קונטרס
 קו"ע = קום ועשה
 קיה"ח = קידוש החודש
 קיי"ל; קי"ל = קיימא לן
 קלב"מ = קם ליה בדרכה מיניה
 קמ"ל = קא משמע לן
 ק"נ = קרבן נתנאל*
 ק"ס = קרית ספר*
 ק"פ = קנין פירות; קרבן פסח
 ק"צ = קרבן צבור
 קצה"ח; קצוה"ח = קצות החושן*
 קצוש"ע; קצש"ע = קצור שולחן ערוך*
 ק"ק = קדשי קדשים
 קק"ל = קדשים קלים
 קר"א = קרן אורה*
 קרה"ת; קריאה"ת; קריה"ת = קריאת
 התורה
 קרי"ס = קרית ספר*
 קר"נ = קרבן נתנאל*
 ק"ש = קריאת שמע

ך

ר' = ראה; רבי
 ראב"ע = ר' אברהם אבן עזרא
 רבב"ח = רבה בר בר חנה
 רבש"ע = רבנו של עולם
 רד"א = ר' דוד אופנהיים
 ר"ה = ראש השנה; רבנו הלל
 רה"ג = רב האי גאון
 רה"י = רשות היחיד
 רה"ר = רשות הרבים

רוה"פ = רוב הפוסקים
רוה"ק = רוח הקודש
ר"ח = ראש חודש; רבנו חננאל
רחב"ש = רבנו חננאל בן שמואל
ר"ח = רבנו חיים הלוי
ריבמ"צ = רבי יצחק בר מלכי צדק
רי"ו = רבנו ירוחם
ר"ל = רצה לומר; רצונו לומר
רמ"ש = ר' מאיר שמחה
רנ"ג = רב נסים גאון
ר"ס = ריש סימן; ריש סעיף (רס"א,
רס"ב וכו')
רע"א = ר' עקיבא איגר
רע"א = ריש עמוד א
רע"ב = ריש עמוד ב
רע"ב = ר' עובדיה ברטנורא
רע"ג = רב עמרם גאון
רעק"א = ר' עקיבא איגר
ר"פ = רבנו פרץ; ריש פרק; ריש פרשה
(רפ"א, רפ"ב וכו'); ריש פרשת
רש"א = ר' שלמה איגר
רש"ס = ר' שלמה סיריליאו
ר"ת = ראשי תיבות; רבנו תם

ש

ש' = שנת
ש"א = שמעתי א (ש"ב, ש"ג וכו');
שער א (ש"ב, ש"ג וכו')
ש"א = שמואל א
שא"ב = שאין בו
שאב"מ = שאין בו מעשה
שאב"ס = שאין בו סכנה
שאג"א = שאגת אריה
שאחד"א = שויה אנפשיה חתיכה
דאיסורא
שא"י = שאיל; שאילתא; שאילתות
שא"כ = שאם כן
שא"מ = שאינו מינו
שאצל"ג = שאינה צריכה לגופה
שא"ר = שאר ראשונים
ש"ב = שמואל ב
שבה"ל = שבלי הלקט
שבו"י = שבות יעקב
שב"ע = שביתת עשור
ש"ג = שלטי גבורים
ש"ד = שערי דורא; שפתי דעת
שד"ח = שדי חמד
שה"ג = שלטי הגבורים; שם
הגדולים
שהו"ג = שהזמן גרמא
שה"ש = שיר השירים
שהש"ר = שיר השירים רבה
שוא"ת = שב ואל תעשה
שוח"ט = שוחר טוב
שו"מ = שואל ומשיב
שו"ע = שן ועין
שו"ע = שולחן ערוך
שו"פ = שוה פרוטה
שו"ת = שאלות ותשובות
ש"ז = שכבת זרע
שט"ח = שטר חוב
שטמ"ק = שיטה מקובצת

שי' = שיעורי
שי"י = שב יעקב
שיב"ס = שיש בו סכנה
שי"ק = שירי קרבן
שכ' = שכתב; שכתבו
ש"ך = שפתי כהן
שכ"ד = שכן דעת
שכ"מ = שכיב מרע; שכן משמע
שכ"נ = שכן נראה
שכנה"ג = שיווי כנסת הגדולה
של"ה = שני לוחות הברית
שלט"ג = שלטי גבורים
שלטה"ג = שלטי הגבורים
שלכ"ד = שלא כדרך
שלכ"ס = שלא כסדרן
ש"מ = שמע מינה
שמ"א; שמו"א = שמואל א
שמ"ב; שמו"ב = שמואל ב
שמו"י = שמיטה ויובל
שמו"ר = שמות רבה
שמ"ח = שמלה חדשה
שמ"ק = שיטה מקובצת
שמ"ר = שמות רבה
ש"נ = שינויי נוסחאות; שם נסמן
שנא' = שנאמר
שנ"א = שנים אוחזים
שנו"א = שנות אליהו
שנו"ס = שינויי נוסחאות
שעא"פ = שער אפרים; שערי אפרים
שעה"ח = שעה ד' = שעת הדרק
שעה"ח = שער החדש
שעה"כ = שער הכוונות
שעה"מ = שער המלך
שעה"צ = שער הציון
שע"י = שערי ישר
שעמ"ש; שעמ"ש"פ = שער משפט
שע"צ = שערי צדק
שערי"י = שערי ישר
שע"ת = שערי תשובה
ש"פ = שוה פרוטה
שפ"א = שפת אמת
שפ"ד = שפיות דמים
שפ"ד = שפתי דעת
שפ"כ = שפחה כנענית
ש"ץ = שליח צבור
שקה"ח = שקיעת החמה
ש"ר = שיר השירים רבה; שמות
רבה
ש"ש = שם שמים
ש"ש = שב שמעתא
שש"כ = שמירת שבת כהלכתה
שתי"י = שתחת יד

ת

ת' = תשובה
תא"ו = תולדות אדם ותוה
ת"ב = תשעה באב
תבו"ש; תב"ש = תבואת שור
תג"א = תשובות גאונים הוצ' אסף
תג"ה = תשובות גאונים הרכבי
תד"א; תדב"א = תנא דבי אליהו

תדבר"י; תדר"י = תנא דבי רבי
ישמעאל
תה"ד = תרומת הדשן
תהל"ד = תהילה לדוד
תו"ג = תורת גיטין
תוד"ה = תוספות דבוי המתחיל
תוה"א = תורת האדם; תורת הבית
הארון; תורת הארץ
תוה"ב = תורת הבית
תוה"ק = תורת הבית הקצצר; תורת
הקודש
תוה"ש = תורת השלמים
תו"ח = תוספות חדשים; תורת
חטאת; תורת חיים
תו"י = תוספות ישנים
תוי"ט = תוספות יום טוב
תוי"ק = תורת יקותיאל
תו"כ = תורת כהנים
תו"כ" = תוך כדי דבור
תו"מ = תמידין ומוספין; תפילין ומוזות
תוס' = תוספות
תוס"י = תוספות ישנים
תוספ' = תוספתא
תוס"ד = תוספות ראשונים
תועפ"ר; תוע"ר = תועפות ראם
תורי"ד = תוספות רי"ד
תורעק"א = תוספות ר' עקיבא איגר
תור"פ = תוספות רבנו פרץ
תו"ש = תוספת שבת; תורה שלמה
תושב"כ = תורה שכתב
תושבע"פ = תורה שבעל פה
תו"ת = תרי ותרי
ת"ח = תלמיד חכם; תלמידי חכמים
תחה"מ = תחיית המתים
ת' = תירוצ; תירץ
ת"י = תרגום יונתן; תרגום ירושלמי
תיב"ע; תיב"ע = תרגום יונתן בן
עוזיאל
ת"כ = תקפו כהן
ת"ל = תלמוד לומר
תנו"א = תנאים ואמוראים
תנ"ך = תורה נביאים כתובים
תע"צ = תענית צבור
תפא"י = תפארת ישראל
תפל"מ = תפארת למשה
ת"צ = תענית צבור
ת"ק = תנא קמא
תקו"ז = תקוני זוהר
תק"ח; תקנ"ח = תקנת חכמים
תרה"ד; תרוה"ד = תרומת הדשן
תרו"מ = תרומות ומעשרות; תרומת
מעשר
תרומ"ע = תרומת מעשר
תרי"י = תלמידי רבנו יונה
תשב"ץ = תשובות ר' שמעון ב"ר
צמח
תשג"ק = תשובות גאונים קדמונים
תשו' = תשובות; תשובת
תשוה"ג = תשובות הגאונים
תשומי"י = תשובות מיימוניות
תש"י = תפילין של יד
תש"ר = תפילין של ראש
תש"ר = תורתן של ראשונים
ת"ת = תלמוד תורה

לא ילבש. איסור על גברים ללבוש בגדי נשים, או לנהוג בתיקוני גוף שלהן, ועל נשים ללבוש בגדי גברים, או לנהוג בתיקוני גוף שלהם.¹

- הפרקים: – א. האיסור וגדרו;
ב. לבישת בגדים;
ג. תיקוני גוף;
ד. שלא לשם יפוי וקישוט.

א. האיסור וגדרו. אסור לגבר ללבוש בגדי אשה,² שנאמר: ולא ילבש גבר שמלת אשה,³ וכן אסור לאשה ללבוש בגדי גבר,⁴ שנאמר: לא יהיה כלי גבר על אשה.⁵ על האופן המסוים בו נאסרה לבישה זו, עי' להלן: לבישת בגדים.⁶ וכן תיקוני גוף המיוחדים לאשה, אסור לאיש לנהוג בהם, ותיקוני גוף המיוחדים לאיש, אסור לאשה לנהוג בהם, ועל כך, עי' להלן: תיקוני גוף.

טעם האיסור

בטעם איסור "לא ילבש", נאמר בכתוב: כי

תועבת ה' אלהיך כל עשה אלה.⁷ ואמרו בברייתא, שלבישת האיש בגדי אשה, וכן לבישת האשה בגדי איש – באופנים האסורים⁸ – מביאה לידי תועבה של תערובת אנשים ונשים,⁹ ולידי ניאוף וזנות.¹⁰ ומן הראשונים יש שכתבו, שהלבישה עצמה מתועבת,¹¹ לפי שיש בה משום שינוי מעשה ה'¹², או לפי שהיא מעוררת תאות זימה.¹³ ויש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים, שלא אמרה תורה שהלבישה אסורה משום שהיא תועבה, אלא שהעושה כן הוא תועבת ה'.¹⁴ ויש מן הראשונים שכתבו בטעם האיסור, שהוא כדי להרחיק את ענין עבודה-זרה*, שכן כך היתה דרכם של עובדי עבודה זרה.¹⁵ על הסוברים שאיסור זה נכלל אף באזהרת לא-תנאף*, עי'.

מנין המצוות

איסור "לא ילבש" ואיסור "לא יהיה כלי גבר על אשה", נמנים במנין-המצוות* כשתי

פליטאל ורבנו בחיי דברים שם; עי' סמ"ק מ' לג; עי' החינוך מ' תקמב טעם א'; עי' רבנו הלל לספרי שם; עי' ר"א מן ההר נזיר שם. ועי' המפרש נזיר שם ד"ה אס: שיש לחוש משום יחוד, ועי' תולדות אדם לספרי שם. ועי' ציונים 42, 83. 11. עי' ראשונים ואחרונים דלהלן. ועי' אחרונים דלהלן שכ"כ בד' ראב"י שבציון 91 ואילך, שהלבישה אסורה אף במקום שאין תערובת אנשים ונשים, ועי' אחרונים שבציון 96, שאף לד' ראב"י, י"ל שטעם האיסור הוא משום שיכול הדבר להביא לידי תועבה. 12. עי' ראב"ע שם (ועי' לעיל), וערך ש"י יו"ד סי' קפב בדעתו, ע"פ ד' ראב"י הנ"ל, ועי' ציון 98. 13. עי' סהמ"צ לרמב"ם ל"ת מ טעם א' ומו"נ ח"ג פל"ז טעם ב', ועי' בינת אדם שער או"ה סי' עד בד' סהמ"צ שם, שהוא ע"פ ד' ראב"י הנ"ל; עי' טעמי המצות (לר"מ הבבלי) ל"ת שיג ושיד, הובא בשל"ה פ' כי תצא דרך חיים אות לז. ועי' חזקוני דברים שם, שמ' שבלבישה עצמה יש משום גנאי ופריצות. 14. עי' ציון 99, ע"פ ד' ראב"י הנ"ל. 15. סהמ"צ שם טעם ב', ומו"נ שם טעם א', ועי' רמב"ם שכ' הלכות אלו בהל' ע"ז בפ"ב; החינוך שם טעם ב'. ועי' מנ"ח שם, שאיסור זה חמור משאר איסורים, לפי שיש בו לתא דע"ז. ועי' ריקאנטי דברים שם, שכ' טעם לאיסור זה ע"פ סוד.

לא ילבש. 1. ועי' להלן: תיקוני גוף, שיי"ס שתיקוני גוף אינם אסורים אלא מדרבנן. 2. עי' ברייתא נזיר נט א, וספרי דברים פיס' רכו; רמב"ם ע"ז פי"ב ה"י ובסהמ"צ ל"ת מ; החינוך מ' תקמג; טוש"ע יו"ד קפב ה. 3. דברים כב ה. סהמ"צ שם; החינוך שם. ועי' ציון 158, שיי"מ כתוב זה בע"א. 4. עי' ברייתא נזיר שם, וספרי שם; רמב"ם ע"ז שם, ובסהמ"צ ל"ת לט; עי' יראה"ש סי' שפה ושפו; החינוך מ' תקמב; טוש"ע שם. ועי' שו"ת מהריט"ץ (ישנות) סי' נו, שר"ל שלד' ראב"י בברייתא נזיר שם, אין איסור לאיש ללבוש בגדי אשה, ולהיפך, ולא נאסרו אלא תיקוני גוף המיוחדים לאיש ולאשה (עי' להלן: תיקוני גוף), וחזר בו. 5. דברים שם. סהמ"צ שם; עי' יראים שם; החינוך שם. 6. ציון 84 ואילך. 7. דברים כב ה. 8. עי' ציון 84 ואילך. 9. עי' ד' ת"ק בספרי דברים פיס' רכו ובברייתא נזיר נט א, ע"פ הכתוב הנ"ל, ועי' ציון 87, שיי"ס בד' ת"ק שם ושם, שאין הלבישה אסורה, אא"כ הולכת האשה ויושבת בין האנשים, והאיש הולך ויושב בין הנשים; עי' ד' ר' ישמעאל במדרש תנאים לדברים שם; עי' מדרש אגדה (בבב"ר) דברים שם. ועי' להלן. ועי' ציון 527, שיש שכ' שכשאינה מביאה לידי פריצות מותר, וכע"ז בלבוש שבציון 114, ועי' ציון 96. 10. עי' מדרש תנאים שם; עי' רש"י ורשב"ם וראב"ע (ועי' להלן) ור"ח